

کتاب شناسی محکم و متشابه

رسول سعیدی زاده

کلمه متشابه در لغت به معنای مانند شونده به چیزی است؛ و در اصطلاح اصولیان و فقیهان و مفسران به آیه ای که معنایش بر عموم مردم روشن نباشد متشابه گفته می شود، عکس متشابه را محکم نامند، یعنی آن سخنی که واضح است و می توان از ظاهرش مقصود گوینده را فهمید.

در قرآن کریم دو جا از آیات محکمت سخن رفته است: «فاذا انزلت سورة محكمة وذكر فيها القتال رأيت الذين في قلوبهم مرض ينظرون اليك...» (محمد/۲۰)

«هو الذي انزل عليك الكتاب منه آیات محکمت هنّ امّ الكتاب و آخر متشابهات فأما الذين في قلوبهم زيغ فيتبعون ما تشابه منه...» (آل عمران/۷)

عمده ترین دلیل بر وجود آیات محکم و متشابه در قرآن آیه اخیر است، و سید رضی می گوید: باید آیات متشابه را به محکم برگرداند. (حقائق التأویل/۱۳)

درباره محکم و متشابه کتابهای بسیاری نگاشته شده که از بیشتر آنها تنها نامی باقی مانده است، بنا بر نقل سیوطی نخستین کسی که در این باره کتاب نوشت کسائی (م ۱۸۲ ق) بود، ولی پیش از او حمزه بن حبيب کوفی (م ۱۵۶ ق) از اصحاب امام صادق (ع) کتابی در این زمینه تألیف کرده است. (الاتقان، ۱۱۴/۲؛ اعیان الشیعه، ۱۲۸/۲)

درباره محکم و متشابه کتابهای بسیاری نگاشته شده که از بیشتر آنها تنها نامی در میان کتابها باقی مانده است، بنا بر نقل سیوطی نخستین کسی که در این باره کتاب نوشت کسائی (م ۱۸۲ ق) بود، ولی پیش از او ابوعمار حمزه بن حبيب کوفی (م ۱۵۶ ق) از اصحاب امام صادق (ع) کتابی در این زمینه تألیف کرده است. (الاتقان، ۱۱۴/۲؛ اعیان الشیعه، ۱۲۸/۲)

از پیش نیازهای تحقیق در هر زمینه و موضوعی آشنایی با منابع و کتب تألیف شده در آن موضوع است، بر خلاف بعضی از موضوعات قرآنی، درباره محکم و متشابه کتاب شناسی جداگانه ای تا کنون تهیه نشده است تا بتواند مورد استفاده قرار گیرد، بر این اساس به تنظیم این کتاب شناسی پرداخته شد و اگر چه ادعای کامل بودن این مختصر نمی رود، اما می تواند راهنمای محقق در این باره باشد.

این کتاب شناسی در سه قسمت خواهد آمد؛ الف: کتابهای چاپی ب. کتابهای خطی موجود ج. کتابهای خطی نایاب

بخش اول: کتابهای چاپی

۱. آیات متشابه (ترکی)، برگامالی بیک، سنی، انتشارات مجموعه محراب، ترکیه: استانبول، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۶۳/۱. [برگاما نام شهری در کشور ترکیه است.]

۲. الآيات المحکمت فی دفع الشبهات (عربی)، محمد حسین الشهرستانی الحائری، عراق: نجف، ۱۹۵۹ م.

۳. اثبات حق از دو تفسیر محکم و متشابه (فارسی)، محمود محمدی تبریزی، شیعه، قم: انتشارات چاپخانه علمیه، ۱۲۲ ص.

۴. اساس التقدیس (عربی)، محمد بن عمر فخر رازی معروف به امام فخر رازی (م ۶۰۶ ق)، سنی، تحقیق: احمد حجازی السقا، القاهرة: مکتبه الکلیات الأزهریه ۱۴۰۶ ق، ۳۱۸ ص. [بخش دوم این کتاب درباره متشابهات قرآن است]

۵. اسرار المقامات و رموز المتشابهات (اردو)، پیرغلام محمد حلسواندی (م ۱۳۷۵ ق)، پاکستان: فیصل آباد، ۱۲۰ ص، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۳۵۰/۱.

۶. الإعلام (الفصل الخامس) (عربی)، هنری دی کاستری، ترجمه احمد فتحی زغلول پاشا، مصر: مکتبه السعاده، ۸۲ص، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۳۵۶/۱.
۷. الاشباه و النظائر فی القرآن الکریم (عربی): ابوالحسن مقاتل بن سلیمان البلخی (م ۱۵۰ق)، دراسته و تحقیق: عبدالله محمد شحاته، القاهره: الهيئه المصريه العامه للكتاب، ۱۳۹۵ ق، ۳۴۸ص.
۸. اضواء علی متشابهات القرآن (عربی)، خلیل یاسین، بیروت، ۱۳۸۸ ق، ۲ مجلد. [این کتاب در دو جلد، شامل هزار و ششصد سؤال و جواب پیرامون متشابهات قرآن کریم است].
۹. الأکلیل فی المتشابه و التأویل (عربی)، ابوالعباس احمد بن عبدالحلیم حرانی معروف به ابن تیمیه (م ۷۲۸ق)، سنی، مصر: قاهره: مکتبه انصار السنه المحمديه، ۱۳۶۷ ق.
۱۰. الأمالی، غرر الفوائد و درر القلائد (عربی)، علی بن حسین علم الهدی معروف به سید مرتضی (م ۴۲۶ ق)، شیعه، تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم، مطبعه محمد مصطفی، ۱۳۰۸ ق، ۲ جلد.
۱۱. بررسی احکام و تشابه در قرآن کریم (فارسی)، ید الله ملکی، شیعه، اراک: دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۷۲ ش.
۱۲. البرهان فی تشابه القرآن (عربی)، الکهنای، بیروت، المؤسسه الجامعيه [بی تاریخ].
۱۳. البرهان فی توجیه متشابه القرآن لما فيه من الحججه و البیان (عربی)، محمود بن حمزه بن نصر کرمانی (م ۵۰۵ ق)، سنی، تصحیح و تعلیق عبدالقادر احمد عطاء، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۶ق [نسخه خطی این اثر در کشور سوریه وجود دارد، فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهرية ۵۱/۲].
۱۴. البرهان فی متشابه القرآن (عربی)، عمر ناصر بن سلیمان، عربستان: جامعه اصول الدین، ۱۳۹۹ق، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۱۰۴/۳ [این اثر پایان نامه تحصیلی است].
۱۵. بیان متشابه القرآن (عربی)، عبدالعزیز بن راشد النجدی، سنی، مصر: قاهره: مطبعه انصار السنه المحمديه.
۱۶. بیان المشتبه من معانی القرآن الکریم (عربی)، حسن محمد موسی، تحقیق: عبدالرحیم فرج جنیدی، مصر: اسکندریه، جمعیه الحریه، ۱۹۵۷م، ۲۷۳ص.
۱۷. پژوهشی در حکمت متشابهات در قرآن (فارسی)، ماشاء الله بیات مختاری، شیعه، با نظارت محمد باقر حجتی، قم: مرکز تربیت مدرس، ۱۳۷۳ ش، ۴۰۱ ص. [این اثر پایان نامه تحصیلی درباره نقد متشابهات قرآنی است].
۱۸. تأویل قرآن به قرآن، یا تفسیر کاشف (فارسی)، محمد باقر حجتی، عبدالکریم بی آزار شیرازی، شیعه، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی ۱۳۶۶ ش، ۵ مجلد.
۱۹. تأویل متشابهات القرآن (عربی)، محمد بن علی ابن شهر آشوب المازندرانی (م ۵۵۸ ق)، شیعه، الذریعه ۳۰۶/۳. [این کتاب در سال ۱۳۶۹ شمسی با حواشی حسن مصطفوی به چاپ رسید؛ و در بعضی منابع با عنوان «متشابه القرآن» نیز آورده شده].
۲۰. تأویل مشکل القرآن (عربی)، عبدالله بن مسلم معروف به ابن قتیبه (م ۲۷۶ق)، شرحه و نشره: احمد صقر، القاهره: داراحیاء الکتب العربیه، ۱۴۰۱ ق، ۷۰۵ ص.
۲۱. تبصره المنتبه بتحریر المتشبهه (عربی)، شهاب الدین ابوالفضل احمد بن علی بن حجر العسقلانی، معروف به ابن حجر (م ۸۵۲ ق)، سنی، تحقیق: البجاوی، مصر ۱۹۶۶ م، معجم الدراسات القرآنیة/ ۶۰۲.
۲۲. تفسیر الآیات المتشابهات من القرآن (عربی)، محمد علی معزی دزفولی، قم: ۱۳۹۲ ق، ۵۶ ص.

۲۳. تفسیر المحکم و المتشابه (عربی)، علی بن الحسین علم الهدی، معروف به سید مرتضی (م ۴۳۶ ق)، شیعه، تهران، ۱۳۱۲ ش، ۱۲۸ ص.
۲۴. تنزیه القرآن عن المطاعن (عربی)، قاضی عبدالجبار بن احمد معروف به قاضی القضاء (م ۴۱۵ ق)، القاهرة: محمد سعید الرافعی، ۱۳۲۹ ق، ۴۳۶ ص.
۲۵. تیجان البیان فی مشکلات القرآن (عربی)، محمد امین خیرالله الخطیب العمری، دراسه و تصحیح: حسن مظفر الرزوی، الموصل: جامعه الموصل، ۳۶۵ ص.
۲۶. حقایق التأویل فی متشابه التنزیل (عربی)، محمد بن الحسین شریف الرضی (م ۴۰۶ ق)، شیعه، قم: دارالکتب الاسلامیه. [این کتاب دارای نسخه خطی بسیار نفیس به شماره ۱۳۲۰ در کتابخانه آستان قدس رضوی است؛ از این عنوان فقط جلد پنجم به چاپ رسیده است].
۲۷. حقایق التأویل فی متشابه التنزیل (فارسی)، محمد بن الحسین شریف الرضی (م ۴۰۶ ق)، شیعه، ترجمه: محمود فاضل یزدی مطلق، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۶۶ ش، ۵۰۲ ص [این کتاب ترجمه ای روان از عنوان پیشین است].
۲۸. دره التأویل و غره التنزیل فی الآیات المتشابهه و المکرره (عربی)، ابوالقاسم حسین بن محمد راغب اصفهانی (م ۵۰۲ ق)، سنی، دمشق: جامعه الدمشق، ۱۹۶۶ م.
۲۹. دره التنزیل و غره التأویل، فی بیان الآیات المتشابهات فی کتاب الله العزیز (عربی)، محمد بن عبدالله الخطیب الاسکافی (م ۴۲۰ ق)، مصر: مطبعة السعادة ۱۳۲۶ ق، بیروت: دارالآفاق الجدیده ۱۳۹۳ ق، ۳۹۸ □ ۵۴۴ ص.
۳۰. رد معانی الآیات المتشابهات الی معانی الآیات المحکمات (عربی)، محیی الدین محمد بن علی بن عربی معروف به ابن عربی (م ۶۳۸ ق)، بیروت: نادى الكتب العربیة، ۱۳۲۸ ق، علوم قرآن و فهرست منابع ۳۹۳.
۳۱. رساله در متشابهات قرآن و حدیث (فارسی)، اسدالله مجتهد میرسلامی، شیعه، تهران: انتشارات دانش ۱۳۵۳ ق، ۳۲ ص. [مؤلف به اسدالله خرقانی نیز معروف است].
۳۲. رساله المحکم و المتشابه (عربی)، علی بن الحسین علم الهدی معروف به سید مرتضی (م ۴۳۶ ق)، شیعه، [بی جا، بی نام] ۱۳۱۲ ق [متن چاپ سنگی این کتاب از کتاب «تفسیر نعمانی» نقل شده؛ از این اثر یک نسخه خطی در کتابخانه مسجد جامع گوهرشاد به شماره ۸۸۰ و نیز چند نسخه در کتابخانه آیت الله مرعشی قم وجود دارد؛ این کتاب به عنوان «المحکم و المتشابه» نیز معروف است].
۳۳. رساله متشابهات القرآن (عربی)، محمد بن ابراهیم شیرازی معروف به صدرالمتألهین (م ۱۰۵۰ ق)، شیعه، باتعلیق و تصحیح و مقدمه: جلال الدین آشتیانی، مشهد: دانشکده الهیات و معارف اسلامی، ۱۳۵۲ ش [این رساله همراه دو رساله دیگر در مجموعه ای با عنوان رسائل فلسفی به چاپ رسیده است].
۳۴. روضه الریان فی أسئلة القرآن (عربی)، حسین بن سلیمان بن ریان، هند، چاپ سنگی، معجم الدراسات القرآنیة/۶۰۲. [یک نسخه خطی از این اثر در کشور مصر موجود است. فهرس الخزانة التیموریة/۱۳۲].
۳۵. العقد الجمیل فی متشابه التنزیل (عربی)، آغا پاشا، مصر ۱۳۲۳ ق، ۱۸۶ ص، علوم قرآن و فهرست منابع/۳۹۳.
۳۶. فتح الرحمن بکشف ما یلتبس فی القرآن (عربی)، ابویحیی زکریا الانصاری (م ۹۲۶ ق)، حقه و علق علیه محمد علی الصابونی، مکه المکرمة: مکتبه و دارالصابونی، ۱۴۰۵ ق.
۳۷. قرآن در قرآن (فارسی): مجتبی مجتبوی، شیعه، ویراستار و ناشر، جامعه مدرسین، قم، ۱۳۶۷ ش، ۱۲۸ ص.
۳۸. کنز المتشابهات القرآن (عربی)، حافظ محمد محبوب، چاپ هندوستان، علوم قرآن و فهرست منابع/۳۹۳.

۳۹. متدهای توحیدی شناخت اسلامی انقلابی: ۲. محکم و متشابه (فارسی)، مؤلف نامعلوم، فرانسه: نشر موحدین انقلابی.
۴۰. المتشابه فی آی التنزیل (عربی)، احمد بن ابراهیم بن الزبیر الغرناطی، تحقیق: سعید الفلاح، بیروت: دار الغرب الاسلامی، ۱۹۸۳ م، معجم الدراسات القرآنیة/۶۰۳.
۴۱. المتشابه فی القرآن (عربی)، محمد علی حسن الحلی، لبنان: بیروت، دارالفکر، ۱۹۶۶ م.
۴۲. المتشابه فی القرآن (عربی)، محمد علی حسین السطی، بیروت: دارالفکر العربی، ۱۹۶۵ م، معجم الدراسات القرآنیة/۶۰۳.
۴۳. متشابه القرآن (عربی)، عبدالجبار بن احمد الهمذانی (م ۴۱۵ ق)، تحقیق: عدنان محمد زر زور، القاهرة: دارالتراث، دو مجلد [بی تاریخ].
۴۴. متشابه القرآن (عربی)، عبدالرحمن بن ابوبکر سیوطی (م ۹۱۱ ق)، شافعی، مکه: ۱۳۱۱ ق، معجم الدراسات القرآنیة/۶۰۳.
۴۵. متشابه القرآن و مختلفه (عربی)، محمد بن علی ابن شهرآشوب المازندرانی (م ۵۵۸ ق)، شیعه، تهران: چاپخانه شرکت سهامی طبع کتاب، ۱۳۲۸، ۳۲۰ ص.
۴۶. متشابهات قرآن و اخبار (فارسی)، قاسم یوسفی، شیعه، مشهد: دانشکده الهیات و معارف اسلامی ۱۳۵۰ ش [این کتاب ترجمه قسمت دوم «اساس التقدیس» فخررازی است که به عنوان پایان نامه تحصیلی به راهنمایی آقای «زین الدین زاهدی» نوشته شده است].
۴۷. المجالس السنائیة فی المتشابه (عربی)، محسن بن ام سنان سنان زاده، القسطنطنیة: ۱۲۶۰ ق، معجم الدراسات القرآنیة/۶۰۴.
۴۸. محکم و متشابه در قرآن (فارسی)، منصور درخشنده، شیعه، به راهنمایی محمد هادی معرفت، قم: ۱۳۷۱ ش، ۱۹۲ ص. [این اثر پایان نامه تحصیلی است]
۴۹. محکمت و متشابهات قرآن (فارسی)، یوسف شعار، شیعه، تبریز [بی نام]، ۱۳۶۰ ق.
۵۰. المحيط الاعظم و البحر الخضم فی تأویل کتاب الله العزیز المحکم (عربی)، حیدر بن علی آملی (متوفی قرن هشتم هجری)، حقه و علقه علیه: محسن الموسوی التبریزی، وزارت ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۴۱۵ ق [این کتاب پیش از این تاریخ نیز به چاپ رسیده است].
۵۱. مسائل الرازی و اجوبتها من غرائب آی التنزیل (عربی)، محمد بن عمر فخررازی (م ۶۰۶ ق)، سنی، تحقیق: عیسی البابی، قاهره: ۱۹۶۱ م.
۵۲. مشابه القرآن دراسة موضوعیة (عربی)، عدنان محمد زرزور، دمشق، مکتبه دار الفتح، علوم قرآن و فهرست منابع/۳۹۴.
۵۳. مفحمات الأقران فی مبهمات القرآن (عربی)، عبدالرحمن بن ابوبکر سیوطی (م ۹۱۱ ق)، شافعی، بولاق: ۱۲۸۴ ق، معجم الدراسات القرآنیة/۶۰۴.
۵۴. الوجوه و النظائر فی القرآن الکریم (عربی)، هارون بن موسی القارئ (م ۱۷۰ ق)، جمع حاتم صالح الضامن، بغداد: وزارت الثقافة و الاعلام، ۱۴۰۹ ق.
۵۵. ملاک التأویل القاطع بذوی الإلحاد و التعطیل فی توجيه المتشابه اللفظ من آی التنزیل (عربی)، احمد بن ابراهیم بن الزبیر معروف به ابن زبیر (م ۷۰۸ ق)، سنی، تحقیق: سعید الفلاح، بیروت: دارالغرب الاسلامی، ۱۴۰۳ ق، ۲ جلد. [این کتاب در دو مجلد از جمله تفاسیر اهل سنت در باب کلمات متشابه است].

۵۶. منظومه فی متشابهات القرآن (عربی)، محمد خضری دمیاطی (م ۱۲۸۷ق)، مصر: نیل ۱۳۲۱ ق، علوم قرآن و فهرست منابع / ۳۹۵.

۵۷. هدایه المرتاب و غایه الحفظ و الطلاب فی متشابه الكتاب (عربی)، علی بن محمد بن عبدالصمد السنخاوی (متفی ۶۴۳ق)، سنی، فهرست مخطوطات مکتبه مکة المکرمة/ ۸۶. [این اثر در سال ۱۳۰۶ ق در مطبعه آستانه به چاپ رسیده است، علوم قرآن و فهرست منابع / ۳۹۵].

بخش دوم: کتابهای خطی موجود

۱. آیات المتشابهات (عربی)، محمد بن الحسین الشریف الرضی (م ۴۰۶ق)، شیعه، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۶۴/۱.

۲. آیات محکمت (عربی)، محمد حسین المرعشی (م ۱۳۱۵ق)، المورد ۲۸۸/۷.

۳. آیات المحکمت و المتشابهات فی القرآن الکریم (عربی)، فیض کاشانی (م ۱۰۹۱ق)، شیعه، معجم الدراسات القرآنیة/ ۶۰۶.

[یک نسخه از این اثر خطی در کاظمیه عراق است، مخطوطات جامعه مدینه العلم (الکاظمیة)/ ۴]

۴. آیات المحکمة بشأن المحکمة (عربی)، ابوالحسن علی الشاذلی، سنی، فهرست الکتب العربیة المحفوظة بالکتبخانة المصریة ۱۴۶/۲، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۶۶/۱. [این کتاب خطی در کتابخانه خدیویه کشور مصر وجود دارد].

۵. اجوبه علی استشکالات وقعت للعزبن عبدالسلام (عربی)، محمد بن احمد بن عبدالهادی (م ۷۴۴ق)، معجم الدراسات القرآنیة/ ۶۰۶. [نسخه خطی این کتاب در خزانه تیموریه مصر وجود دارد].

۶. اجوبه عن أسئلة المتشابهات (عربی)، ابوالقاسم الغزالی، کتابنامه بزرگ قرآن ۱۴۸/۱. [نسخه خطی آن در کتابخانه شهر بوسرا در ترکیه وجود دارد].

۷. اجوبه مسائل عن متشابه القرآن (عربی)، علی بن الحسین علم الهدی معروف به سید مرتضی (م ۴۳۶ق)، شیعه، [یک نسخه خطی از این اثر در کتابخانه آیت الله مرعشی قم وجود دارد].

۸. ارشاد الرحمن لأسباب النزول و النسخ و المتشابه و تجوید القرآن (عربی)، الاجهوری عطیة (م ۱۱۹۰ق)، معجم الدراسات القرآنیة/ ۶۰۶. [یک نسخه خطی از این کتاب در خزانه تیموریه مصر وجود دارد].

۹. إزالة الشبهات عن الآيات و الأحادیث المتشابهات (عربی)، شمس الدین محمد بن احمد معروف به ابن لبان (م ۷۴۹ق)، سنی، الاعلام ۳۲۷/۵، کشف الظنون ۷۲/۱.

۱۰. استحالة المعیة بالذات و ما یضاحیها من متشابه الصفات (عربی)، محمد الخضر مایابی (متوفای قرن چهارده هجری)، سنی، فهرست مخطوطات دارالکتب، قسم اول/ ۴۱.

۱۱. اسرار متشابهات الفرقان (عربی)، عبدالله بن ابی سعید، سنی، فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهریة ۳۴/۲.

۱۲. أسئلة عن بعض الآيات و أجوبه علیها (عربی)، زکریا الانصاری (م ۹۲۶ق)، معجم الدراسات القرآنیة/ ۶۰۶. [یک نسخه خطی از این کتاب در خزانه تیموریه مصر وجود دارد، فهرس الخزانه التیموریة].

۱۳. الإعتقاد فی متشابهات القرآن (عربی)، مؤلف نامعلوم، معجم الدراسات القرآنیة/ ۶۰۶. [یک نسخه خطی از این کتاب در الازهر مصر به شماره ۹۹۲۷ موجود است].

۱۴. أقاویل الثقات فی تأویل الأسماء و الصفات و الآیات المحکمات و المتشابهات (عربی)، مرعی بن یوسف کرمی المقدسی (م ۱۳۰۳ق)، حنبلی، معجم الدراسات القرآنیة/۶۰۶. [دو نسخه خطی از این کتاب در اداره اوقاف بغداد به شماره ۱/۱۳۸۴، ۱/۱۷۶۳ موجود است].
۱۵. بغیة المرید فی حفظ القرآن المجید و یشمی: تحفه النابه لما فی القرآن من المتشابه (عربی)، عمر السهروردی المدني، معجم الدراسات القرآنیة/۶۰۷. [یک نسخه خطی از این کتاب در خزانه تیموریه به شماره ۸۰ موجود است].
۱۶. بیان ما ضلت به الزنادقة فی متشابه القرآن (عربی)، ابو عبدالله احمد بن حنبل بن هلال الشیبانی معروف به ابن حنبل (م ۲۴۱ق)، سنی، فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهرية ۵۵/۲ [نسخه خطی این کتاب در شهر دمشق موجود است].
۱۷. بیان المشکلات من الآیات المتشابهات و ماختلف فيه من حکم الآیات (عربی)، محمد بن علی بن شهر آشوب المازندرانی (م ۵۵۸)، شیعه، کتابخانه آستان قدس رضوی، ش ۱۷۴۲۵، و ش ۱۷۹۲۵.
۱۸. تأویل المتشابه فی الأخبار و الآیات (عربی)، مؤلف نامعلوم، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۱۲۳۷/۴.
۱۹. تأویل متشابه القرآن علی قواعد اهل العدل (عربی)، ابوطاهر الطریشی، سنی، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۱۲۳۸/۴. [نسخه خطی این اثر در المکتبة الغریبة مسجد جامع صنعاء یمن قرار دارد].
۲۰. تأویل المتشابهات القرآنیة (عربی)، امر الله محمد، سنی، مصر، قاهره ۱۳۵۴ ق، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۱۲۳۷/۴، معجم الدراسات القرآنیة/ ۶۰۱.
۲۱. تأویل المتشابهات من الأخبار و الآیات (عربی)، محمد بن عمر رازی معروف به امام فخر رازی (م ۶۰۶ ق)، سنی، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۱۲۳۷/۴.
۲۲. التبیان فی متشابهات القرآن (عربی)، جلال الدین عبدالرحمن سیوطی (م ۹۱۱ق)، سنی، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۱۲۷۷/۴. [یک نسخه از این کتاب در کتابخانه خلق عاظم افندی استانبول ترکیه موجود است].
۲۳. تبیین المتشابه من کتاب الله المکرم و حدیث نبیه المعظم (عربی)، ابو عبدالله محمد بن احمد معروف به ابن لبان (م ۷۴۹ق)، سنی، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۱۲۸۲/۴. [یک نسخه از این اثر خطی در خزانه تیموریه قاهره قرار دارد].
۲۴. تتمه البیان لما أشکل من متشابه القرآن (عربی)، ابو محمد شهاب الدین مقدسی معروف به ابی شامه (م ۶۶۵ق)، سنی، فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهرية ۷۰/۲.
۲۵. تذکره المنتبه فی عیون المشتبه (عربی)، جمال الدین ابوالفرج عبدالرحمن بن الجوزی معروف به ابن جوزی (م ۵۹۷ ق)، سنی، فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهرية ۷۶/۲.
۲۶. تفسیر آیات متشابهات (عربی)، ابو عبدالله محی الدین رومی (م ۸۷۹ق)، حنفی، علوم قرآن و فهرست منابع/۲۳۹. [یک نسخه از این اثر خطی در کتابخانه سلیمانیه استانبول ترکیه موجود است، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۱۷۶۰/۵].
۲۷. تفسیر آیات محکمات، امیر حسن جعفری، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۱۷۶۱/۵. [این تألیف در رد کتاب «الآیات البینات» نوشته نواب محسن الملک (برادر خود مؤلف) است که در آن بر امامیه اعتراض کرده بود].
۲۸. تفسیر الآیات من المحکم و المتشابه و الناسخ و المنسوخ و التأویل (عربی)، محمد علی بن محمد حسن الهمدانی الحائری (م ۱۳۷۸ق)، شیعه، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۱۷۶۴/۵.
۲۹. تفسیر المتشابهات (عربی)، مؤلف نامعلوم (متوفی در قرن نهم هجری)، فهرست موضوعی نسخه های خطی عربی کتابخانه های جمهوری اسلامی ایران ۴۱۱/۳. [نسخه ای از این اثر در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است].

۳۰. تقریرات علی بعض الآیات (عربی)، ابراهیم بن احمد ابن المنلا (متوفی بعد ۱۰۳۰ق)، معجم الدراسات القرآنیة/۶۰۷.
- [یک نسخه خطی از این اثر در خزانه تیموریه مصر با شماره ۲۶۰ موجود است.]
۳۱. الحاوی بشرح منظومۃ السخاوی فی المتشابه (عربی)، عبدالله الشریف المصری، (قرن دوازده هجری)، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۴۲۴۳/۹. [این اثر شرحی است بر کتاب «هدایة المرتاب و غایة الحفظ» از علی بن محمد سخاوی، که یک نسخه خطی از آن در خزانه تیموریه موجود است.]
۳۲. حل الآیات المتشابهات (عربی)، ابوبکر محمد بن الحسن بن فورک الانصاری معروف به ابن فورک (م ۱۰۱۵ق)، سنی، الأعلام ۳۲/۶. [یک نسخه خطی از این اثر در کتابخانه عاطف افندی استانبول ترکیه به شماره ۷۴ ورق وجود دارد، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۴۳۳۲/۹.]
۳۳. حل متشابهات القرآن (عربی)، ابوالقاسم حسین بن محمد راغب اصفهانی (م ۵۰۲ ق)، شافعی، الذریعة ۷۳/۷، الأعلام ۲۵۵/۲.
۳۴. الحواشی علی هدایة المرتاب، محمد بن سعید باقیشر (م ۱۰۷۷ ق)، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۴۳۵۹/۹. [اصل کتاب تألیف علی بن محمد السخاوی (م ۶۴۳ق) به نام «هدیة المرتاب و غایة الحفظ و الطلاب فی متشابه الكتاب» می باشد، یک نسخه خطی از این اثر در کتابخانه رامپور هند موجود است.]
۳۵. ردّ معانی الآیات المتشابهات الی معانی الآیات المحکّمات (عربی)، ابو عبدالله محمد بن احمد معروف به ابن لبان (م ۷۴۹ ق)، سنی، علوم قرآن و فهرست منابع ۳۹۳/. [دو نسخه خطی از این کتاب یکی در ازهر مصر به شماره: ۶۸۵ و دیگری در مکتبه جامع الکبیر موصل به شماره ۴۱ موجود است.]
۳۶. رسالۃ الآیات البینات فی تفسیر بعض متشابهات القرآن الکریم (عربی)، جمال الدین ابن النقیب، معجم الدراسات القرآنیة/۶۰۸. [یک نسخه خطی از این کتاب در ازهر مصر با شماره ۱۴۴۷۹ موجود است.]
۳۷. رسالۃ فی التشابه (عربی)، احمدزاده کوچک (قرن دوازدهم هجری)، معجم الدراسات القرآنیة /۶۰۸. [یک نسخه خطی از این کتاب در کتابخانه تیموریه مصر با شماره ۶۹ موجود است.]
۳۸. رسالۃ فی المتشابه (عربی)، محمد بن عبدالله الاصفهانی، معجم الدراسات القرآنیة/۶۰۹. [یک نسخه خطی از این اثر در کتابخانه تیموریه مصر به شماره ۴۶ موجود است.]
۳۹. رسالۃ فی متشابه التعبير باللفظ فی آیات القرآن (عربی)، ابوبکر عبدالله بن سلیمان بن شداد السجستانی (م ۳۱۶ ق)، فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهرية ۱۶۱/۲.
۴۰. رسالۃ فی متشابه القرآن (عربی)، ابوالقاسم، معجم الدراسات القرآنیة /۶۰۸. [یک نسخه خطی از این کتاب در تیموریه مصر با شماره ۱۶۹ موجود است.]
۴۱. رسالۃ فی متشابه القرآن (عربی)، عبدالله بن محمد بن عبداللطیف (قرن دوازده هجری)، شافعی، معجم الدراسات القرآنیة /۶۰۹.
۴۲. کشف المعانی عن متشابه المثانی (عربی)، بدرالدین محمد جماعه (م ۷۳۲ ق)، کشف الظنون ۱۴۹۵/۲. [یک نسخه خطی از این کتاب در مکتبه القادریه بغداد به شماره ۴۰۱ صفحه موجود است.]
۴۳. کشف المعانی عن متشابه المثانی (عربی)، شهاب الدین الخوئی (م ۷۳۷ق)، معجم الدراسات القرآنیة/۶۰۹. [یک نسخه خطی از این اثر در دانشگاه برستن به شماره ۴۳۱ موجود است.]

۴۴. ما تشابه من الفاظ القرآن و تناظر من كلمات القرآن (عربی)، علی بن حمزه کسائی (م ۱۸۹ ق)، سنی، الذریعہ ۱۹/۱۹.
- [این کتاب بنا بر نقل سیوطی اولین تألیف اهل سنت در باره متشابهات قرآن است، الإیتقان فی علوم القرآن ۲/۲.]
۴۵. المتشابه فی الحدیث و القرآن (عربی)، عبدالله بن مسلم بن قتیبہ معروف به ابن قتیبہ (م ۲۷۶ق)، سنی، معجم الدراسات القرآنیة / ۶۱۰. [یک نسخه خطی از این اثر در قاهره موجود است، بروکلیمان ۲۲۸/۱.]
۴۶. متشابه القرآن (عربی)، ابوالحسن بن جعفر بن محمد بن المناوی (م ۳۳۶)، معجم الدراسات القرآنیة / ۶۰۳. [یک نسخه خطی از این کتاب در کتابخانه شهر اسکندریه مصر وجود دارد؛ این اثر به احتمال قوی با عنوان بعدی یک کتاب است.]
۴۷. متشابه القرآن (عربی)، ابوالحسین بن جعفر بن محمد بن مغازی معروف به ابن مغازی (م ۳۳۶ق)، علوم قرآن و فهرست منابع / ۳۹۵.
۴۸. متشابه القرآن (عربی)، ابوسعید محمد بن احمد بن محمد العمیدی (م ۴۳۳ق)، الذریعہ ۶۳/۱۹.
۴۹. متشابه القرآن (عربی)، ابوعبدالله محمد بن هارون، الذریعہ ۶۲/۱۹ - ۶۳، امل الأمل ۳۱۱/۲.
۵۰. متشابه القرآن (عربی)، ابوعبدالله محمد بن یحیی بن مهران قطعی (م ۲۳۵ق)، علوم قرآن و فهرست منابع / ۳۹۵.
۵۱. متشابه القرآن (عربی)، ابوعماره حمزه بن حبیب الزیات کوفی (م ۱۵۸ق)، شیعه، الذریعہ ۶۱/۱۹. [زیات کوفی اولین شیعه ای است که درباره متشابهات قرآن کتاب نوشت.]
۵۲. متشابه القرآن (عربی)، علی بن حمزه کسائی (م ۱۸۹ ق)، سنی، ۳۲ ص، فهرست مخطوطات دارالکتب الظاهرية / ۲۶۹/۲. [این کتاب در کشور سوریه موجود است.]
۵۳. متشابه القرآن (عربی)، قرطبی، معجم الدراسات القرآنیة / ۶۱۰. [این کتاب بر حسب حروف معجم ترتیب یافته است.]
۵۴. متشابه القرآن (عربی)، فضل بن حسن بن فضل طبرسی معروف به امین الاسلام (م ۵۴۸ق)، شیعه، فهرست موضوعی نسخه های خطی عربی کتابخانه های جمهوری اسلامی ایران / ۱۰۷/۴.
۵۵. متشابه القرآن (عربی)، محمد بن الحسین شریف الرضی (م ۴۰۶ق)، شیعه، الذریعہ ۶۲/۱۹.
۵۶. مجالس فی بیان المتشابه فی الآیات القرآنیة (عربی)، جمال الدین ابوالفرج عبدالرحمن بن الجوزی معروف به ابن جوزی (م ۵۹۷ ق)، سنی، معجم الدراسات القرآنیة / ۶۱۱.
۵۷. المحکم و المتشابه (عربی)، ابوعبدالله محمد بن ابراهیم نعمانی (م ۳۶۰ق)، شیعه، فهرست موضوعی نسخه های خطی عربی کتابخانه های جمهوری اسلامی ایران، ۲۴۶/۴.
۵۸. محکم و متشابه (عربی)، مؤلف نامعلوم، کتابخانه آستان قدس رضوی، ش ۸۱۲۶.
۵۹. المحکم و المتشابه فی القرآن و الحدیث (عربی)، مؤلف نامعلوم، معجم الدراسات القرآنیة / ۶۱۲.
۶۰. المشتبه فی القرآن (عربی)، علی بن حمزه کسائی (م ۱۸۹ق)، سنی، معجم الدراسات القرآنیة / ۶۱۲. [این کتاب خطی در پاریس به شماره ۴ موجود است با کتاب «المشتبهات فی القرآن» یکی می باشد، بروکلیمان ۱/۱۹۹.]
۶۱. مشتبهات القرآن (عربی)، علی بن حمزه کسائی (م ۱۸۹ق)، سنی، معجم الدراسات القرآنیة / ۶۱۲. [احتمالاً این کتاب همان «متشابه القرآن» است که ابن ندیم آن را در «الفهرست» نام برده است و قبلاً با شماره ۵۲ ذکر شد و شاید با شماره ۴۴ و ۶۰ نیز یکی باشد.]
۶۲. مشکلات الكتاب (عربی)، ابوعبدالله محمد بن فیره معروف به شاطبی (م ۵۹۰ق)، سنی، معجم الدراسات القرآنیة / ۶۱۲. [یک نسخه خطی از این کتاب در کتابخانه تیموریه مصر با شماره ۲۴۴ موجود است.]

۶۳. ناسخ القرآن و منسوخه و محكمه و متشابهه (عربی)، سعد بن عبدالله بن ابی خلف معروف به شیخ الطائفة (م ۳۰۱ق)، سنی، الذریعة ۸/۲۴، فهرست موضوعی نسخه های خطی عربی کتابخانه های جمهوری اسلامی ایران ۲۴۴/۴.
۶۴. نزهة الاعین و النواظر فی علم الوجوه و النواظر (عربی)، عبدالرحمن بن ابوالفرج معروف به ابن جوزی (م ۵۹۷ق)، معجم الدراسات القرآنیة/ ۶۱۲. [یک نسخه خطی از این کتاب در شهر اسکندریه مصر وجود است].
۶۵. وجوه القرآن (عربی)، ابو عبدالله الرحمن، اسماعیل بن احمد الضریر، معجم الدراسات القرآنیة/ ۶۱۲. [یک نسخه از این اثر در دانشگاه کمبریج به شماره ۲۸۲ OR موجود است].
۶۶. الوجوه و النظائر (عربی)، ابو عبدالله الحسین بن محمد الدامغانی (قرن سیزدهم هجری)، معجم الدراسات القرآنیة/ ۶۱۳. [یک نسخه از این کتاب در الازهر مصر با شماره ۲۸۵ موجود است].
۶۷. الوجوه و النظائر فی القرآن (عربی)، ابوالحسن مقاتل بن سلیمان البلخی (م ۱۵۰ق)، معجم الدراسات القرآنیة/ ۶۱۳. [این کتاب احتمالاً همان کتاب «الاشباه والنظائر فی القرآن الکریم» است].
۶۸. وضع البیان فی مشکلات القرآن (عربی)، محمود بن ابی الحسن النیسابوری، معجم الدراسات القرآنیة/ ۶۱۳. [یک نسخه از آن در دارالکتب با شماره ۱۰۴۲ موجود است].

بخش سوم: کتابهای خطی نایاب

۱. آیات المتشابهات (عربی)، ابوالحسن مقاتل بن سلیمان بلخی (م ۱۵۰ق)، هدیة العارفين ۴۷۰/۲، طبقات مفسران شیعه ۴۱۰/۱.
۲. آیات المتشابهات (عربی)، ابوالحسین عبیدی (م ۱۳۴۵ق)، الاعلام ۱۸۳/۴.
۳. آیات المتشابهات (عربی)، ابوالقاسم احمد بن یزید قرطبی (م ۶۲۵ق)، الاعلام ۲۷۱/۱.
۴. آیات المحکمات و المتشابهات (عربی)، مرعی بن یوسف کرمی المقدسی (م ۱۳۰۳ق)، حنبلی، ایضاح المکنون ۷/۳.
۵. الإحکام لبیان ما فی القرآن من الإبهام (عربی)، شهاب الدین احمد بن علی بن حجر عسقلانی معروف به ابن حجر (م ۸۵۲ق)، سنی، کشف الظنون ۲۱/۱.
۶. ارجوزة فی معرفة متشابهات القرآن (عربی)، علم الدین علی السخاوی (م ۶۴۳ق)، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۲۶۵/۱. [نام دیگر این کتاب «هدایة المرتاب و الاغاثة» است].
۷. البیان فی متشابه القرآن (عربی)، ابوعلی الحسن بن احمد بن عبدالله معروف به ابن البناء (م ۴۷۱ق)، کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۱۰۸۵/۳.
۸. بیان مشتبه القرآن (عربی)، ابوالقاسم عیسی بن عبدالعزیز المقرئ (م ۶۲۹ق)، الاعلام ۱۰۴/۵.
۹. تأویل المتشابه القرآن (عربی)، ابوسهل بشر بن المعتمر کوفی (م ۲۱۰ق)، الفهرست ۲۸۷.
۱۰. تأویل متشابهات فی الأخبار و الآیات (عربی)، ابومنصور عبدالقاهر بن التمیمی اسفراینی، سنی، الاعلام ۴۸/۴.
۱۱. التبیان فی متشابه القرآن (عربی)، مؤلف نامعلوم، کشف الظنون ۳۴۲/۱.
۱۲. التبیان لمبهمات القرآن (عربی)، بدرالدین محمد بن سعد الله معروف به ابن جماعه، ایضاح المکنون ۲۲۴/۳.
۱۳. التشابه (عربی)، ابو عبدالله جابر بن حیان کوفی (م ۲۰۰ق) سنی، الفهرست ۵۴۶۷. [این اثر به احتمال زیاد درباره متشابهات قرآن کریم نوشته شده است].
۱۴. التنزیه متشابه القرآن (عربی)، حسن بن موسی نوبختی (م ۳۱۰ق)، شیعه، رجال نجاشی/ ۵۰.

١٥. الردّ على الملحدين في متشابه القرآن (عربي)، ابوعلی محمد بن المستنیر معروف به قطرب (قرن سوم هجری)،
الفهرست / ٨٥.
١٦. رسالۀ في معاني المتشابهات (عربي)، ابو عبدالله محمد بن عمر فخرالرازي (م ٦٠٦ق)، سني، معجم الدراسات
القرآنيّة/٦٠٩.
١٧. قطف الأزهار (عربي)، عبدالرحمن بن ابوبكر سيوطي (م ٩١١ق)، شافعي: كشف الظنون ١٥٨٤/٢.
١٨. المتشابه (عربي)، ابو عمر احمد بن محمد بن حفص الخلال معروف به: ابن خلال، معتزلي، الفهرست/٣٠٥.
١٩. المتشابه في القرآن (عربي)، محمد بن الحسين شريف الرضي (م ٤٠٦ق)، شيعة، ايضاح المكنون ٤٢٦/٢.
٢٠. متشابه القرآن (عربي)، ابوالحسن مقاتل بن سليمان بلخي (م ١٥٠ق)، زيدي، الفهرست / ٣١٢.
٢١. متشابه القرآن (عربي)، ابوالعباس مبرد، الفهرست ٥٦.
٢٢. متشابه القرآن (عربي)، ابو عبدالله محمد بن مهران معروف به قطيعي (م ٢٣٥ ق)، معجم الدراسات القرآنيّة/٦١١ [ابن
كتاب احتمالاً همان كتاب قطيعي است كه در «الفهرست» نام آن آمده، ر.ك: الفهرست / ٥٧].
٢٣. متشابه القرآن (عربي)، ابوعلی محمد بن عبدالوهاب الجبائي (م ٣٠٣ق) معتزلي، الفهرست/٥٧.
٢٤. متشابه القرآن (عربي)، ابو عمرو دوري، الفهرست ٥٦.
٢٥. متشابه القرآن (عربي)، ابوالفضل جعفر بن حرب همداني (م ٢٣٦ق)، معتزلي، الفهرست / ٢٩٧.
٢٦. متشابه القرآن (عربي)، ابوالهذيل محمد بن الهذيل العلاف (م ٢٢٦ق)، معتزلي، الفهرست / ٥٧ و ٢٨٥.
٢٧. متشابه القرآن (عربي)، احمد بن جعفر ابن حمدان بن مالك معروف به قطيعي (م ٣٦٨ق)، الفهرست / ٥٧.
٢٨. متشابه القرآن (عربي)، خلف بن هشام ازدي (م ٢٢٩ق)، الفهرست / ٥٧.
٢٩. متشابه القرآن (عربي)، شمس الدين محمد بن عبد المؤمن معروف به ابن لبان (م ٧٤٩ق)، سني، كشف الظنون
١٥٨٤/٢.
٣٠. متشابه القرآن (عربي)، علي بن قاسم بن الرشيد، الفهرست/٥٧.
٣١. متشابه القرآن (عربي)، محبوب (محمد) بن حسن الوراق (م ٢٣٠ق)، الفهرست / ٥٧.
٣٢. متشابه القرآن (عربي)، نافع بن عبدالرحمن ابن ابي نعيم (م ١٦٩ق) الفهرست / ٥٧.
٣٣. متشابهات الكتاب (عربي)، علم الدين علي بن محمد سخاوي (م ٦٤٣ق)، ايضاح المكنون ٤٢٦/٢.
٣٤. محكم القرآن و متشابهه (عربي)، سعد بن عبدالله اشعري (م ٣٠٠ق)، فقيه امامي، رجال نجاشي / ١٣٤.
١. الإتقان في علوم القرآن (عربي)، جلال الدين عبدالرحمن السيوطي (م ٩١١ق)، بيروت: المكتبة الثقافية، ١٩٧٣م، ٢ ج.
٢. الأعلام، قاموس تراجم (عربي)، خيرالدين الزركلي، رتبه و علّق عليه: زهري ظاها، بيروت: دارالارقم بن ابي الارقم
[١٩٩٠].
٣. امل الأمل، (عربي)، محمد بن الحسن بن علي العاملي معروف به حرّ عاملي (م ١١٠٤ق)، تحقيق احمد الحسيني،
بغداد: مكتبة الاندلس، ١٣٨٥ق.

۴. إيضاح المكنون في الذيل على كشف الظنون عن اسامي الكتب و الفنون (عربي)، مصطفى بن عبدالله معروف به حاجي خليفه (م ۱۰۶۷ق)، عنى بتصحيحه: محمد شرف الدين يالتقايا، استانبول: وكالة المعارف الجليله، ۱۳۶۴ق.
۵. تاريخ تفسير (فارسي)، على كمالى دزفولى، تهران: كتابخانه صدر ۱۳۵۷ ش، ۵۰۴ ص.
۶. التراث العربى فى خزانه مخطوطات مكتبة آية الله المرعشى، احمد الحسينى، طبع باعتناء ولده: محمود مرعشى، قم: ۱۴۱۴ ق، ۶ مجلد.
۷. الذريعة الى تصانيف الشيعة (عربي)، محمد محسن آغا بزرگ طهرانى، صححه و زاد فيه ابن المؤلف: احمد المنزوى، تهران: كتابخانه اسلاميه، نجف، مكتبة صاحب الذريعة العامة، ۱۳۹۲ ق، ۲۹ مجلد.
۸. رجال النجاشى، (عربي)، ابى العباس احمد بن على النجاشى (م ۴۵۰ ق)، تحقيق: محمد جواد النائينى، بيروت: دارالاضواء ۱۴۰۸ ق، ۲ جلد.
۹. طبقات مفسران شيعه، عقيقى بخشايشى، قم: نويد اسلام ۱۳۷۱ ش، ۵ مجلد.
۱۰. علوم قرآن و فهرست منابع، عبدالوهاب طالقانى، قم: دار القرآن الكريم ۱۳۶۱ ق.
۱۱. فهرس الخزانه التيموريه (عربي)، دارالكتب المصريه، مصر: ۱۳۶۷ق.
۱۲. فهرس مخطوطات دارالكتب الظاهريه (عربي)، صلاح محمد الخيمى، دمشق ۱۴۰۳ ق.
۱۳. فهرس مخطوطات مكتبة مكة المكرمة، قسم القرآن و علومه، اعداد: محمد الحبيب المعيله، لندن: مؤسسه القرآن للتراث الاسلامى، ۱۴۱۴ ق.
۱۴. الفهرست (عربي)، ابوالفرج محمد بن اسحق معروف به ابن نديم (م ۳۸۰ ق، علق عليه يوسف على طويل، بيروت: دارالكتب العلميه، ۱۴۱۶ق)
۱۵. فهرست موضوعى نسخه هاى خطى عربى كتابخانه هاى جمهورى اسلامى ايران (فارسي) محمد باقر حجتى، تهران: سازمان مدارك فرهنگى انقلاب اسلامى، سروش ۱۳۷۱ ش، ۴ مجلد.
۱۶. كتابنامه بزرگ قرآن كريم (فارسي) تنظيم و نگارش: محمد حسن بكائى، تهران: مركز فرهنگى نشر قبله ۱۳۷۴ ش، تا كنون ده جلد از آن به چاپ رسیده است.
۱۷. كشف الظنون عن اسامى الكتب و الفنون، (عربي)، مصطفى بن عبدالله، حاجى خليفه (م ۱۰۶۷ق). عنى بتصحيحه: محمد شرف الدين يالتقايا، استانبول: وكالة المعارف الجليله، ۱۳۶۴ ق.
۱۸. فهرست مخطوطات دارالكتب مصر (عربي)، مطبعة دارالكتب المصريه، ۱۳۷۵ ق.
۱۹. هديه العارفين (عربي)، اسماعيل باشا البغدادى، طبع بعناية وكالة المعارف، استانبول، ۱۹۵۱ م.
۲۰. معجم الدراسات القرآنيه (عربي)، ابتسام مرهون الصفار، ساعدت جامعه بغداد على نشره، ۱۹۸۴ م.

